

Achtergrond

Samenvatting

9 oktober 2003

Achtergrond

Sinds de ingebruikneming van de EBI is er veel kritiek geuit op de gestrengheid van het regime. Het scherpst komt deze kritiek tot uiting in een rapport van de European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (ECTP). In dit rapport werd gesproken van een 'zeer beperkend regime' waarbij gedetineerden te weinig tijd buiten hun cellen zouden verblijven, er buiten de cel weinig sprake was van intermenselijk contact, onder andere veroorzaakt door het summiere contact tussen gedetineerden en PIW-ers, en waarbij gedetineerden niet tot nauwelijks bezoek kregen. Het ECPT omschreef dit als een "inadequate mate van intermenselijk contact". De ECPT concludeerde dat er in het EBI-regime een meer dan in andere detentiesituaties gebruikelijke en substantiële psychische schade optreedt. Daarbij zou een stimulusarme omgeving leiden tot cognitief disfunctioneren. De ECPT gaf de aanbeveling een onafhankelijk onderzoek te verrichten naar de psychische conditie van gedetineerden in de EBI. De Centrale Raad voor de Strafrechttoepassing onderschreef het belang van zo'n onderzoek in 1998.

In 1999 werd aan de Katholieke Universiteit Nijmegen de opdracht verleend een vooronderzoek uit te voeren naar het beleid omtrent de zorg voor de psychische conditie in de EBI en naar de haalbaarheid van een hoofdonderzoek naar de effecten van het verblijf in de EBI op de psychische conditie van gedetineerden. Dit vooronderzoek werd afgerond in april 2000 (Mol, Verschuren en Van der Staak, 2000). De belangrijkste conclusie was: De EBI heeft wel degelijk oog voor het spanningsveld tussen veiligheid en humaniteit, waarbij er vanuit het beleid aandacht wordt geschonken aan de zorg voor de psychische conditie van gedetineerden. Dit blijkt uit extra opleiding en training van PIW-ers in de omgang met gedetineerden, verbeteringen aan het gebouw, psychologische en psychiatrische hulpverlening, en voorzieningen op het vlak van vorming, educatie en recreatie.

Met dit vooronderzoek was echter nog geen oordeel gegeven over de kwaliteit van de beleidsuitvoering en was het nog onduidelijk of er daadwerkelijk sprake was van extra schade als gevolg van het verblijf in de EBI.

Vervolgens besloot het Ministerie van Justitie dat er een onderzoek moest komen waarin de vraag naar de psychische conditie van gedetineerden in de EBI centraal stond. Er werd een onderzoek ingericht waarbij zo veel mogelijk EBI gedetineerden intensief bestudeerd en in de tijd gevolgd zouden worden. Daarbij werd besloten een tweede, iets minder strikt regime, dat voor Beperkt Gemeenschapsgeschikte

Gedetineerden (BGG) in Vught als contrast op te nemen in het design. Het argument hiervoor was dat het gebruik van een contrastgroep de bevindingen van het onderzoek op de EBI zou nuanceren en objectiveren waar het gaat om de bepaling van de extra schade die het EBI regime met zich mee zou brengen.

De vraagstelling luidde: Is er sprake van een substantiële verandering in het psychisch welzijn van gedetineerden tijdens hun verblijf in de EBI in Vught? Zo ja, hoe verloopt dit proces? Welke factoren zijn van invloed op eventuele achteruitgang? Is aannemelijk te maken dat eventuele achteruitgang samenhangt met factoren die specifiek spelen in het regime in de EBI?

Als hypothesen werden geformuleerd: De detentiesituatie in een strikt regime leidt tot een overmatige psychische belasting die zich uit in stress, depressie, affectief geladen gedrag, verminderd cognitief functioneren, slaapproblemen, verstoord rust/activiteitsritme, en ontevredenheid over het regime. Deze overmatige psychische belasting is groter in het EBI regime dan in het BGG regime. De invloed van het regime op deze uitingen van psychische belasting wordt groter naarmate men langer in het detentieregime verblijft.

Onderzoeksopzet en uitvoering

Het onderhavige onderzoek betreft een beschrijvend en vergelijkend onderzoek aan de hand van intensieve bestudering van individuele gedetineerden in twee strikte detentieregimes. Intensieve bestudering geschiedde op basis van herhaalde metingen, bij de gedetineerden afgenomen met tussenpozen van vier maanden, en verzameld middels PIWers op basis van maandelijks of viermaandelijks rapportage. Zoveel mogelijk gedetineerden van de EBI en van de BGG werden gevraagd deel te nemen aan dit onderzoek door middel van het geven van interviews, het toestaan van bepalingen van stress en het rust/activiteitsritme, meewerken aan neuropsychologische testafnamen, en het invullen van vragenlijsten. Daarnaast werd, met toestemming, informatie over individuele gedetineerden verzameld uit medische dossiers en dagrapportages.

De gekozen onderzoeksopzet kent zijn beperkingen. Omdat de populaties van de EBI en de BGG op belangrijke kenmerken, zoals nationaliteit en verblijfsduur, verschillen, kunnen vergelijkingen tussen beide condities slechts worden opgevat als aanwijzingen, en niet als bewijs, van de verschillen in invloed op de psychische conditie van gedetineerden. Het toeschrijven van regime-invloeden op de psychische conditie van EBI gedetineerden zou uitsluitend mogelijk zijn geweest wanneer gedetineerden die daarvoor in aanmerking zouden komen, willekeurig zouden zijn toegewezen aan de EBI of aan een andere conditie, bijvoorbeeld een regulier detentieregime, en dan zouden worden vergeleken met elkaar op relevante variabelen. Om voor de hand liggende redenen was een dergelijke

onderzoeksopzet niet realiseerbaar. Dit betekent ook dat er geen “base-line” meting is waartegen ontwikkelingen kunnen worden afgezet. Het trekken van causale gevolgtrekkingen is dus onmogelijk. Wel is het mogelijk om door combinatie van verschillende bronnen van informatie tot uitspraken met een zekere mate van waarschijnlijkheid over de aard en omvang van regime-effecten te komen.

Alle gedetineerden die gedurende de onderzoeksperiode van 12 maanden in de EBI verbleven kwamen in aanmerking. Alle gedetineerden die binnen de onderzoeksperiode van 12 maanden tenminste 6 maanden op de BGG verbleven kwamen in aanmerking. De dataverzameling in de BGG vond plaats tussen 1 mei 2001 en 30 juni 2002. De dataverzameling in de EBI vond plaats tussen 1 mei 2002 en 14 april 2003.

Meetinstrumenten

De geringe regelmogelijkheden (onvrijheid, ervaren gebrek aan controle) die gedetineerden hebben op hun verblijf in de EBI en in mindere mate in de BGG, zouden bepalend zijn voor de mate van psychische belasting die op zijn beurt gevolgen heeft voor de psychische conditie. De ervaren controle werd onderzocht middels vragenlijsten naar de beleving van de detentieomgeving. Daarnaast werden in een persoonlijk interview vragen gesteld over de mate van ervaren controle. De mate van psychische belasting werd gemeten door het bepalen van cortisolconcentraties in speekselmonsters, door meting van het rust/activiteitsritme en van slaapproblemen. De psychische conditie werd gemeten met stemmingslijsten, met gedragsobservaties en gedragsrapportages van PIWers, door vragen te stellen in het persoonlijk interview, en door een batterij van neuropsychologische testen die een objectieve indicatie geven van het cognitief functioneren.

Bij het samenstellen van het meetinstrumentarium is er naar gestreefd objectieve meetinstrumenten te gebruiken die zelfrapportages door gedetineerden kunnen objectiveren.

De neuropsychologische testen en de interviews werden afgenomen in de bezoekersruimte van de EBI. Gedetineerde en onderzoekster waren gescheiden door een glazen ruit. Gedetineerden konden aan hun kant van de glazen ruit een computer bedienen op aanwijzingen van de onderzoekster. Wanneer gedetineerden een pen of papier moesten worden overhandigd, werd dit gedaan door een PIW-er die met een belsignaal kon worden opgeroepen. Wanneer de gedetineerde geen Nederlands of Engels sprak werd een tolk ingeschakeld (alleen Frans en Spaans), die plaatsnam naast de onderzoekster.

Problemen bij de uitvoering van het onderzoek

In de loop van het onderzoek bleek dat de doorstroming van gedetineerden zowel op de BGG als op de EBI groter was dan voorzien. Dit betekende dat het onmogelijk was gedetineerden gedurende het hele

jaar te volgen met vier meetmomenten. In de praktijk bleek het slechts mogelijk te zijn een gedeelte van de onderzoeksgroepen twee maal te testen, een enkeling slechts kon drie maal gezien en getest worden. Van de 14 EBI-gedetineerden die in aanmerking kwamen hebben 11 aan het onderzoek deelgenomen (79%), waarvan 5 gedetineerden een tweede maal konden worden getest. Van de 48 BGG-gedetineerden die in aanmerking kwamen hebben 32 aan het onderzoek deelgenomen (67%). Hiervan konden 16 personen aan een tweede testafname meewerken.

Verschillen tussen de onderzoeksgroepen

De kenmerken van gedetineerden uit beide condities lopen op groepsniveau uit elkaar: de EBI afdeling kent overwegend buitenlanders, terwijl de BGG gedetineerden overwegend Nederlanders zijn, de plaatsingsredenen zijn verschillend, de gemiddelde verblijfsduur tot op het eerste meetmoment op de EBI is veel langer dan op de BGG, het strafrestant is langer in de EBI dan in de BGG, en bij de uitplaatsing zullen meer EBI gedetineerden naar het buitenland vertrekken. Dit alles betekent dat bij vergelijkingen tussen de EBI en de BGG steeds rekening gehouden dient te worden met de verschillen in kenmerken tussen beide groepen.

Resultaten en Conclusies

Het cognitief functioneren van beide onderzoeksgroepen is op alle afzonderlijke neuropsychologische testen consistent slechter dan van vergelijkingsgroepen in de buitenwereld, waarbij op een viertal testen deze verschillen significant waren. Op drie van de vijf samengestelde cognitieve domeinen is er geen verschil tussen de EBI en de BGG (*Motoriek, Aandacht en Concentratie, en Geheugen*), maar op *Informatieverwerkingssnelheid* is er een aanzienlijk verschil. Op *Responsinhibitie* is er een betekenisvol maar niet significant verschil. Dit kan waarschijnlijk verklaard worden als een gevolg van een prikkelarme detentieomgeving.

Conclusie 1: Zowel de gedetineerden van de EBI als van de BGG vertonen een verminderd cognitief functioneren. EBI-gedetineerden functioneren slechter dan BGG gedetineerden op informatieverwerkingssnelheid en responsinhibitie. Dit is waarschijnlijk een gevolg van de prikkelarme detentiesituatie in de EBI.

Een prominent aanwezig psychisch probleem van EBI gedetineerden is de verhoogde mate van depressiviteit. Nagenoeg alle EBI gedetineerden rapporteerden ernstige depressieve klachten. De gemeten niveaus komen overeen met klinisch relevante klachtenbeelden. De vraag is nu of deze depressieve klachten in de EBI toe te schrijven zijn aan het regime of aan andere factoren. Het is denkbaar dat deze verschillen in klachten te maken hebben met de verschillen in aard van de populatie,

met bestaande psychopathologie, met de aard van de vergrijpen waarvoor gedetineerden veroordeeld zijn en met bijzonderheden van de procesgang, met het strafresistant en het toekomstperspectief. Al deze factoren kunnen echter niet geïsoleerd worden bestudeerd. Als we gedetineerden vragen waar zij het meest somber over zijn, dan blijkt dat vooral machteloosheid en het niet kunnen beïnvloeden van het dagelijkse leven op de voorgrond staan. De ervaring geen controle te kunnen uitoefenen op de detentiesituatie maakt gedetineerden hulpeloos, mat en somber. Zij schrijven dit zelf toe aan het regime. Gegeven de aanzienlijke verschillen met de BGG is de verhoogde mate van depressiviteit waarschijnlijk voor een belangrijk deel toe te schrijven aan het regime.

Conclusie 2: De mate van depressiviteit van EBI gedetineerden is aanzienlijk groter dan die van BGG gedetineerden. Het EBI regime leidt waarschijnlijk tot meer depressiviteit. Maar ook de detentie in het BGG-regime versterkt depressieve klachten.

Slaapproblemen kunnen opgevat worden als een onderdeel, als een gevolg, of als een oorzaak van depressieve klachten. De slaapproblemen die gedetineerden melden zijn consistent en worden gevalideerd door de actigrafie. Slaapklachten zijn een realiteit binnen de beide detentiesituaties, en zijn ernstig te noemen in vergelijking met andere onderzoeksgroepen.

Conclusie 3: Gedetineerden van zowel de EBI als de BGG afdeling slapen slecht. Beide regimes bestendigen deze slaapklachten

Wat stress betreft, rapporteerden de EBI gedetineerden vele bronnen van spanning. Voortdurende conflicten met PIWers, problemen met de bezoeksregeling, problemen met de thuissituatie, het veelvuldig visiteren, onzekerheden over de verdere rechtsgang en gang door detentie, al deze zaken werden frequent en op consistente wijze genoemd als bron voor spanning. De onderzoekster observeerde veel spanning in de interviews met gedetineerden van beide afdelingen. Niet zelden volgde er een emotionele ontlading van opgekropte spanning en woede tegen het regime. In de gedragsobservaties werd frequent agressief en opstandig gedrag genoteerd. Dit alles deed vermoeden dat EBI en BGG gedetineerden veel en aanhoudend stress zouden ervaren en dat deze aanhoudende stress weerspiegeld zou worden in verhoogde cortisolniveaus. Dit bleek echter niet het geval. De gevonden waarden van cortisol in de speekselmonsters bleken niet afwijkend te zijn. Dat betekent dat niet objectief kon worden vastgesteld dat gedetineerden overmatig last hadden van aanhoudende spanning. Dat wil niet zeggen dat de ervaring van spanning, het opgefokt zijn, de gevoelens van angst en onveiligheid etc., niet reëel zouden zijn. Gemeten met de objectieve maatstaf van het cortisolniveau echter, is echter niet aantoonbaar dat deze spanningen van een dusdanig niveau zijn dat gesproken kan worden van een aanhoudend verhoogd stressniveau.

Conclusie 4: Gedetineerden van EBI en de BGG afdeling geven aan in hoge mate aanhoudende psychische belasting te ervaren. Deze aanhoudende belasting is niet objectief aangetoond in cortisolniveaus.

De actigrafie liet duidelijke en interpreteerbare verschillen zien in het rust en activiteiten ritme van de EBI en de BGG afdeling. De EBI komt er beter uit dan de BGG vooral omdat het bewegingspatroon overdag actiever is en regelmatig over de dagen heen. 's Nachts bevestigde de actigrafie de gerapporteerde slaapkachten. Dit is waarschijnlijk toe te schrijven aan de sportbeoefening van EBI gedetineerden.

Conclusie 5: Gedetineerden van de EBI vertonen, ondanks slaapkachten, een beter rust/activiteitsritme dan gedetineerden van de BGG. Dit is waarschijnlijk toe te schrijven aan de uitgebreidere mogelijkheden om sport te beoefenen in de EBI.

Gedetineerden van de EBI vertonen ten opzichte van de BGG gedetineerden meer affectief geladen gedragingen en wisselen sterk tussen *Anti-Autoritair (Vijandig)*, *Angstig en Depressief*, en *Sloom en Verward gedrag*. Hun emotionele regulatie en expressie zijn wankel en kwetsbaar. Aanzienlijke verschillen met BGG gedetineerden suggereren dat dit een aan het regime gebonden effect is. Hierin weerspiegelt zich een hoog niveau van subjectief ervaren psychische belasting.

Conclusie 6: Gedetineerden van de EBI vertonen ten opzichte van de BGG gedetineerden meer affectief geladen gedrag en vertonen sterkere schommelingen hierin. Dit is waarschijnlijk toe te schrijven aan het EBI regime.

Er zijn twee zaken die de beleving van de detentie door gedetineerden het meest bepalen: het contact met PIWers en de visitaties. Er is hierbij een groot verschil te merken tussen de gedetineerden van de EBI en de BGG afdeling, en dat weerspiegelt zich in de mate van achterdocht. Opvallend is de grote mate van achterdocht van EBI gedetineerden ten opzichte van hun PIWers. Is dit een resultaat van het regime, of vloeit dit voort uit hun persoonlijkheid? Op de eerste plaats moet gezegd worden dat de persoonlijkheidspathologie van de EBI gedetineerden stevig is. Tot de eigenschappen van de antisociale en narcistische persoonlijkheid behoren een sterke mate van achterdocht, agressiviteit en vijandigheid. Maar datzelfde geldt ook voor de gedetineerden in de BGG. De indruk van de onderzoekers was dat men in de BGG soepeler omging met achterdocht dan op de EBI. De verstandhouding tussen gedetineerden op de EBI en hun PIWers was beduidend slechter dan op de BGG. Maar zij hebben ook veel minder persoonlijk contact. Bovendien spreken gedetineerden en PIWers vaak niet dezelfde taal.

De PIWers zijn de uitvoerders van een achterdochtig regime, de EBI gedetineerden zijn van nature achterdochtig, en zij hebben in hun leven al vaak redenen gehad om achterdochtig te zijn. Deze achterdocht zorgt er voor dat er betrekkelijk weinig persoonlijk contact tot stand komt op initiatief van de gedetineerden. Maar ook voor PIWers lijkt het een opgave om met achterdochtige gedetineerden een praatje te maken. De hoeveelheid persoonlijk contact lijkt al met al vrij gering te zijn. Tegelijkertijd is het ook riskant mee te werken met PIWers, omdat medegedetineerden daar bezwaar tegen kunnen maken. Zo is op elke eenheid van de EBI te constateren dat er een hiërarchie bestaat tussen de gedetineerden onderling. Als de meest dominante gedetineerde bezwaar heeft tegen participerend gedrag van de anderen, dan gebeurt dat in feite niet. Dit laatste is een onvermijdelijk regime aspect. Als men een vijftal gedetineerden in een afgesloten eenheid plaatst, dan ontstaat onmiddellijk een hiërarchie, een sociale orde die ook restricties kan opleggen aan gedetineerden in de keuze van het sociale gedrag.

Conclusie 7. Het EBI regime leidt waarschijnlijk tot extra achterdocht tussen gedetineerden en PIWers.

Wat betreft de visitaties zijn de EBI gedetineerden unaniem ontevreden. Enerzijds ervaart men deze visitaties als vernederend en vaak onnodig, anderzijds ervaart men deze visitaties als onveilig. Opvallend was dat sommige EBI gedetineerden angst hadden voor deze visitaties: men was bang voor intimidatie, voor aanranding, een enkeling zelfs voor homoseksuele toenaderingen. Ongeacht of deze angst reëel is, moet geconstateerd worden dat deze angsten, gegeven de algehele sfeer van achterdocht, veel effect hebben op de beleving van de detentie. Het lijkt voor gedetineerden welhaast onmogelijk een goede relatie te hebben met PIWers die zulke vernederende en beangstigende handelingen moeten uitvoeren. Visitaties in de EBI vormen daarmee een unieke, dominerende en persisterende belasting voor gedetineerden.

Conclusie 8: Visitaties worden door EBI gedetineerden niet alleen als onnodig vernederend ervaren, zij worden ook als onveilig en belastend gezien.

De bevindingen uit internationale studies dat langgestrafte gedetineerden in regimes van maximale veiligheid zich in de loop van de tijd aanpassen aan het regime, zich minder depressief voelen en zich zelfs wat prettiger gaan voelen, en minder conflictueus gedrag vertonen, dit alles vinden wij niet terug in de groep EBI gedetineerden, maar ook niet in de groep BGG gedetineerden. Beide groepen gedetineerden gingen er in sommige opzichten op achteruit. BGG gedetineerden die al langer gedetineerd waren, waren depressiever dan degenen die pas betrekkelijk kort zaten.

Enkele algehele consequenties van detentie waren ook in het onderhavige herkenbaar. De bevindingen uit internationale onderzoeken wijzen erop dat een regime dat weinig invloed toestaat aan gedetineerden op hun detentie, dat een rigide structuur aanbiedt, dat in de ogen van gedetineerden onveilig is, te weinig bezoekmogelijkheden biedt, te weinig privacy, en te weinig interactie met PIWers, dat zo'n regime gevaar loopt meer depressie, angst, spanning, achterdocht en kwaadheid op te roepen bij gedetineerden. Het ziet er naar uit dat al deze ingrediënten samenkomen in het EBI regime in Vught en dat dit regime inderdaad een grote kans loopt op deze gevolgen. Dat in dit onderzoek zoveel negatieve belevingen en psychische problemen zijn aangetroffen lijkt derhalve tenminste voor een deel te worden uitgelokt en versterkt door het regime.

Eindconclusie

De vraag of het EBI regime extra schade toebrengt aan de gedetineerden moet op grond van het voorgaande voor een aantal aspecten bevestigend worden beantwoord en voor een aantal aspecten ontkennend:

Bevestigend:

Het regime van de EBI beïnvloedt het cognitief functioneren van de gedetineerden op negatieve wijze, in het bijzonder waar het de informatieverwerkingssnelheid en responsinhibitie betreft. Dit is waarschijnlijk een gevolg van het prikkelarme karakter van de detentiesituatie. Het EBI regime produceert waarschijnlijk meer depressiviteit dan het BGG regime. Het regime van de EBI veroorzaakt waarschijnlijk extra achterdocht tussen PIWers en gedetineerden. In samenhang met deze achterdocht zorgen de visitaties voor een onveilig klimaat en voor weinig persoonlijk contact met PIWers. Het EBI regime lokt aanzienlijk meer affectief geladen gedragingen uit als expressie van een verstoorde emotionele regulatie dan de BGG. De visitaties worden als vernederend ervaren, hetgeen een extra belasting vormt voor de EBI-gedetineerden.

Ontkennend:

Daar staat tegenover dat het EBI regime een beter rust/activiteitsritme waarborgt dan de BGG, waardoor EBI gedetineerden een gezonder levensritme aanhouden. Bovendien is met objectievere metingen niet aangetoond dat de gedetineerden in de EBI meer lichamelijke verschijnselen van een aanhoudende psychische overbelasting zouden vertonen.

4.11. Aanbeveling

Om de schade van een verblijf in de EBI voor de gedetineerden te beperken kan het best gezocht worden naar aanpassingen die rekening houden met veiligheid en met a) het belang van persoonlijke interactie van gedetineerden met PIWers, b) het belang van enige controle voor gedetineerden over hun verblijf in de EBI, en c) het belang van PIWers om niet onnodig geconfronteerd te hoeven worden met achterdocht en vijandigheid. Enige differentiatie in het regime, waarbij gedetineerden door coöperatief gedrag invloed kunnen uitoefenen op het op hen toegepaste beveiligingsniveau, kan het risico op schade verkleinen.